

تعدد جرم

علیرضا میلانی^۱ و ابولفضل مژدهی پور^۲

۱- استاد یار گروه حقوق و جرم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر، نویسنده مسئول (alirezamillani@yahoo.com)
 ۲- دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر قدس؛ پست الکترونیکی: dadamuzgar@yahoo.com

چکیده

تعدد جرم وضعیت خاصی است که در آن فردی مرتکب چند جرم شده و پس از آن در چنگال عدالت گرفتار میشود تا به خاطر همه آن جرایم مورد محاکمه و مجازات قرار گیرد. دو نکته در این تعریف نهفته است: اولاً، تعدد جرم زمانی مطرح میشود که متهم بیش از یک جرم را مرتکب شده باشد. ثانیاً، ادعای تعدد جرم زمانی صحیح است که در زمان محاکمه متهم، وی به خاطر هیچیک از جرایم ارتكابی مذکور، سابقاً محکوم و مجازات نشده باشد. بنابراین، اگر متهم فقط یک جرم را اما در فواصل زمانی مختلف مرتکب شده باشد یا به خاطر یک یا چند مورد از آن جرایم قبلاً محاکمه و مجازات شده باشد اتهام تعدد جرم در مورد او صادق نیست.

واژه‌های کلیدی: تعدد جرم

۱- مقدمه

مسئولیت در لغت به معنای موظف بودن به انجام امور است و در بُعد کیفری به معنای ملزم بودن مجرم به تحمل آثار و نتایج حاصل از جرم تفسیر می‌گردد؛ به عبارتی دیگر هر کس مرتکب جرم شود، در برابر بزه دیده و جامعه مسئول شناخته خواهد ممکن است یک نفر مرتکب بیش از یک جرم شود. در این صورت دو حالت را میتوان در مورد جرایم ارتكابی وی در نظر گرفت: حالت نخست آن است که وی پس از ارتكاب یک جرم دستگیر و محکوم شده و در حین تحمل مجازات یا قبل یا پس از اتمام آن مجدداً مرتکب جرم دیگری شود. اما حالت دیگر آن است که وی مرتکب چند جرم شده و آنگاه دستگیر و به خاطر همه آن جرایم، آماده محاکمه میشود ۱. در حقوق جزای عمومی حالت نخست را اصطلاحاً تکرار جرم ۲ و حالت اخیر را تعدد جرم ۳ گویند. ناگفته پیداست که تکرار و تعدد جرم، هم در قالب مباشرت واحد قابل تحقق اند و هم در قالب شرکت چند نفر در ارتكاب جرم. به عبارت دیگر، همانگونه که این دو مقوله را میتوان در مورد جرایم یک فرد مورد بررسی قرار داد، در خصوص جرایم عدهای که شریک در ارتكاب چند جرم بوده اند نیز میتوان به مقوله های تکرار و تعدد پرداخت. همانگونه که میدانیم شرکت، یک وصف جمعی است که به هنگام بررسی آن باید رفتار چند نفر را با هم در نظر گرفت و در این چارچوب تکرار و تعدد را باید در خصوص هر کدام از شرکا به طور جداگانه مورد مطالعه قرار داد.

گفتار اول: تعریف تعدد جرم

هرگاه شخص واحدی مرتکب جرایم مختلف یا مکرر، شده باشد؛ اما جرایم مزبور کشف نشده باشد و یا به هر نحو گناهکار نسبت به هیچ یک از آنها محکومیت قطعی نیافته باشد تعدد جرم مصداق پیدا می‌کند.^[۱] گاهی اوقات، جرم بواسطه حالت خاصی جامعه را تهدید ویژه می‌کند و خطرات جبران ناپذیری برای فرد و جامعه به همراه دارد. یکی از این حالات خطرناک، تعدد جرم (ارتكاب جرایم متعدد) است. از دیدگاه جرم شناسانه نیز، این حالت از نشانه های خطرناک بزهکار به شمار می‌رود. برای جلوگیری از ارتكاب چنین اعمال مجرمانه ای قانون گذار تدابیر خاصی اندیشیده است. تدبیر سیاست گذاران کیفری جهان در مجازات چنین مرتکبانی، تشدید مجازات آنان است. این تشدید یا از طریق اجرای مجازات شدیدتر یا در چارچوب قاعده جمع مجازات ها یا تشدید مجازات جرایم متعدد با رعایت شرایطی است. قانون مجازات نیز با هماهنگ سازی دیدگاه های فقهی و عرفی از هر سه شیوه پیروی کرده است.^[۲]

گفتار دوم: انواع تعدد جرم

بخش اول: تعدد واقعی جرم

تعدد مادی یا واقعی حالت مرتکب جرمی می‌باشد که دست به ارتكاب چند عمل مجرمانه زده است و هر یک از آنها جرم مستقلی محسوب می‌شود؛ ولی به خاطر هیچ یک از آن جرایم انجام یافته، مجازاتی درباره وی اجرا نشده است؛ مانند کسی که مرتکب چند فقره سرقت تعزیری و کلاهبرداری شده باشد. تعدد واقعی به یکی از صورت های ذیل اتفاق می‌افتد که مجازات هر کدام متفاوت با دیگری است.

الف) جرایم ارتكابی مختلف باشند؛

در این صورت برای هر یک مجازات جداگانه تعیین می‌شود. به عنوان مثال اگر کسی برای دخالت یا معرفی خود در مشاغل دولتی سندی جعل کند، علاوه بر حبس ۶ ماه تا دو سال، به مجازات جعل نیز محکوم خواهد شد. (ماده ۵۵۵ ق.م.ا)

ب) جرایم ارتكابی مختلف نباشد؛

در این صورت فقط یک مجازات تعیین می‌شود. برای نمونه اگر شخصی مرتکب دو فقره کلاهبرداری شود علاوه بر رد اصل مال به صاحبش، به حبس از یک تا هفت سال و پرداخت جزای نقدی معادل مالی که اخذ کرده است محکوم می‌شود. (ماده ۱ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷)

ج) مجموع جرایم ارتكابی در قانون عنوان خاصی داشته باشد؛

در این صورت مرتکب به مجازات مقرر در قانون محکوم می‌شود. برای نمونه هرگاه دو یا چند سارق مسلح در شب، با اختیار کردن عنوان یا لباس مستخدم دولت، به سرقت مقرون به آزار یا تهدید دست بزنند؛ در این جا با وجود ماده ۵۵۵ (غصب عناوین و مشاغل) و ۶۵۲ (سرقت مقرون به آزار) و ۶۸۸ و ۶۶۹ (تهدید و اکراه) از قانون مجازات که هر کدام را جداگانه جرم انگاری کرده است، مطابق ماده ۶۵۱ ق.م.ا با آنان رفتار خواهد شد، زیرا مجموع جرایم ارتكابی در ماده اخیر عنوان خاصی دارد.

بخش دوم: تعدد معنوی یا اعتباری جرم

تعدد معنوی یا اعتباری حالت مرتکب جرمی است که رفتار واحد مجرمانه وی از نظر قانون، مشمول دو یا چند عنوان مجرمانه است. در چنین جرمی بر اساس ماده ۱۳۱ ق.م.ا مجازات جرمی داده می‌شود که مجازات آن اشد است. مانند جرم استعمال مشروبات الکلی در اماکن و معابر عمومی. ترتب دو یا چند عنوان مجرمانه بر رفتار واحد، استثنایی است بر قواعد تعدد جرم و به همین خاطر آن را با عنوان تعدد اعتباری در برابر تعدد واقعی به کار برده‌اند.^[۳] در قانون مجازات، راجع به درجات مجازات-ها از حیث شدت و ضعف، سخنی به میان نیامده؛ اما تشخیص شدت و ضعف مجازات‌ها با توجه به نوع و میزان آن‌ها به نظر عرف بستگی دارد؛^[۴] اما اجمالا می‌توان گفت جرایمی که مجازات آن‌ها بدنی است (همچون اعدام، رجم، قطع یا نقص عضو)، شدیدتر و اشد از جرایمی است که مجازات آن‌ها غیر بدنی است (همچون حبس یا جزای نقدی) و مجازات حبس نیز اشد از جزای نقدی است و در مورد شلاق تعزیری باید گفت خفیف‌تر از حبس و شدیدتر از جزای نقدی است.^[۵]

گفتار سوم: شرایط تحقق تعدد واقعی جرم^[۶]

۱. ارتکاب بیش از یک جرم تعزیری یا دارای مجازات بازدارنده توسط مجرم؛ البته نباید بین تعدد جرم با جرم واحدی که طبیعتاً مدتی استمرار پیدا می‌کند (جرم مستمر) اشتباه شود. همچنین نباید بین تعدد جرم با جرم جمعی که از یک سری اعمال پی در پی که همگی یک عمل را تشکیل می‌دهند، اشتباه کرد مثل سرقت از یک منزل در ده بار متناوب که هر بار عمل سرقت بوده ولی مرتکب جرم در نهایت برای یک سرقت تحت تعقیب قرار می‌گیرد.^[۷]

۲. عدم محکومیت ثابت یا قطعی برای جرایم ارتكابی در حین محاکمه؛

۳. یک جرم مقدمه جرم دیگر نباشد؛

۴. جرایم لازم ملزوم یکدیگر نباشند.^[۸]

برای شناسایی جرایم مختلف از یکدیگر ملاک‌هایی ارایه شده است از جمله:

اختلاف جرایم در رکن مادی، اختلاف در شدت و ضعف مجازات‌ها، اختلاف در نوع جرم، اختلاف در ماده استنادی جرم و اختلاف جرایم از حیث رکن روانی جرم.^[۹]

گفتار چهارم: تفاوت تکرار با تعدد جرم

هرچند تکرار و تعدد جرم هر دو از علل عمومی تشدید مجازات به شمار می‌روند؛ اما دارای تفاوت‌هایی با یکدیگر می‌باشند: تکرار جرم زمانی مصداق می‌یابد که مرتکب، قبل از ارتکاب جرم ثانوی، یک محکومیت قطعی یافته باشد؛ در صورتی که تعدد جرم در حالتی است که جرم اول تعقیب نشده باشد و یا در صورت تعقیب قبل از ارتکاب جرم ثانوی به محکومیت قطعی منجر نشده باشد.

در تکرار جرم فقط یک عمل ارتكابی است که مورد مجازات واقع می‌شود در حالی که در تعدد جرم، جرایم ارتكابی متعدد مجرم مورد مجازات قرار می‌گیرد.

در تکرار جرم، مجرم قبلاً محکومیت جزایی پیدا کرده است در حالی که در تعدد جرم، ممکن است مرتکب، یک مجرم اولیه به شمار برود.^{۱۰۱}

اگر شخص پس از محکومیت قطعی به یک جرم، مرتکب جرایم دیگری شود، موضوع هم مشمول تعدد است و هم تکرار لذا هر دو قاعده در مورد وی اجرا می‌شود.^{۱۱۱}

گفتار پنجم: تعدد جرم و مجازات در قانون سال ۱۳۹۲

در این قانون، قانونگذار به سمت تغییراتی در قواعد اعمال مجازات تعدد جرم حرکت نمود احساس ضرورت یک قانون کامل در این زمینه سبب گردید تا قانونگذاران وقت، ماده ۴۶ قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۷۰ را در ماده تصویب نماید که در این مجال فقط به مقررات کلی تعدد جرم در این مواد اشاره می‌گردد. در ماده ۱۳۱ قانون مجازات اسلامی قانونگذار مقرر کرده که: در جرایم موجب تعزیر هرگاه رفتار واحد دارای عناوین مجرمانه متعدد باشد، مرتکب به مجازات اشد محکوم می‌شود. در ماده ۴۶ قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۷۰ قانونگذار به جای رفتار واحد از فعل واحد استفاده کرده و این کلمه را قانون ۹۲ اصلاح گردیده است. در ماده ۱۳۲ قانون مجازات ۹۲ قانونگذار تعدد جرم را وارد جرایم حدود کرده و می‌گوید: در جرایم موجب حد، تعدد جرم موجب تعدد مجازات است مگر در مواردی که جرایم ارتكابی و نیز مجازات آنها یکسان باشد. و تبصره این ماده می‌گوید: چنانچه مرتکب به اعدام و حبس یا اعدام و تبعید محکوم گردد، تنها اعدام اجراء می‌شود. و بین مجازات اهم و مهم مجازات اهم را انتخاب کرده است. در ماده ۱۳۳ قانونگذار قاعده جمع مجازات را بیان کرده و می‌گوید: در تعدد جرائم موجب حد و قصاص، مجازات جمع می‌شود، لکن چنانچه مجازات حدی، موضوع قصاص را از بین ببرد اجرای قصاص را مقدم فرض کرده است و در صورتی که از قصاص گذشت شود یا تبدیل به دیه سوگ مجازات حدی اجرا می‌شود. در ماده ۱۳۴ قانون جدید مجازات اشد را در صورت تعدد جرم بیان کرده و می‌گوید: در جرائم موجب تعزیر هرگاه جرائم ارتكابی بیش از سه جرم نباشد دادگاه برای هریک از آن جرائم حداکثر مجازات مقرر را حکم می‌کند و هرگاه جرائم ارتكابی بیش از سه جرم باشد، مجازات هریک را بیش از حداکثر مجازات مقرر قانونی مشروط به این که از حداکثر به اضافه نصف آن تجاوز نکند تعیین می‌کند. در تبصره ۳ ماده ۱۳۴ قواعد تخفیف مجازات را بیان کرده و می‌گوید: در تعدد جرم در صورت وجود جهات تخفیف، دادگاه می‌تواند مجازات مرتکب را تا میانگین حداقل و حداکثر و چنانچه مجازات، فاقد حداقل و حداکثر باشد تا نصف آن تقلیل دهد. در تبصره ۴ این ماده می‌گوید: مقررات تعدد جرم در مورد جرائم تعزیری درجه هفت و هشت اجراء نمی‌شود. این مجازاتها با هم و نیز با مجازاتهای تعزیری درجه یک تا شش جمع می‌گردد. در ماده ۱۳۵ قانون، قانونگذار در مورد قاعده جمع مجازاتها استثنائی را بیان کرده و می‌گوید: در تعدد جرائم موجب حد و تعزیر و نیز جرایم موجب قصاص و تعزیر، مجازاتها جمع می‌شود و ابتدا حد یا قصاص اجرا می‌شود مگر حد یا قصاص، سالب حیات و تعزیر، حق الناس یا تعزیر معین شرعی باشد که در این صورت ابتدا تعزیر اجرا می‌گردد

گفتار ششم: مقایسه مفهوم تعدد جرم با عناوین مشابه

الف. تعدد جرم و جرم مستمر

گاهی عنصر مادی یک جرم، در یک مقطع زمانی کوتاه انجام می‌شود و گاهی هم در یک زمان کم و پیش طولانی ادامه پیدا می‌کند و در این حالت اخیر چنین به نظر می‌رسد که جرائم متعددی به وقوع پیوسته است، حال آنکه از نظر حقوقی ادامه ی رفتار مجرمانه اعمال متعدد مادی محسوب نمی‌شود و چنانچه از یک قصد و یک هدف و یک عمل ناشی شده باشد هم چنان یک جرم به حساب می‌آید. استمرار استفاده از نیروی الکتریسته به نحو غیر مجاز، پوشیدن لباس و نصب نشان های رسمی بدون مجوز قانونی، استمرار استفاده از آب متعلق به دیگری به وسیله ی نصب لوله یا حفر کانال، عدم پرداخت نفقه اشخاص واجب النفقه، و... هر چند برای مدت نسبتاً طولانی هم ادامه داشته باشند، هر کدام به عنوان جرم مستمر فقط یک جرم را تشکیل می‌دهند و از مصادیق تعدد مادی جرم به حساب نمی‌آیند.

ب) تعدد جرم و جرم به عادت

جرم به عادت جرمی است که با یک عمل مجرمانه واقع می شود ولی به موجب قوانین خاص که درهرمورد وضع می شوند، قابل مجازات نخواهد بود مگرآنکه آن عمل مادی چند بار تکرار شود. مثل اشتغال غیرمجاز به امر پزشکی، اعتیاد به افیون و مواد مخدر، تکدی، ولگردی، روسپیگری و امثال آن. با این تعریف ملاحظه می شود که درجرم به عادت تکرار عمل مجرمانه رکن مادی جرم را تشکیل می دهد و چون با یک بارارتکاب، جرم کامل نشده و قابل مجازات نیست، لذا تکرار آن ازمصادیق تعدد واقعی جرم محسوب نمی شود.

پ) تعدد جرم و جرم مرتبط

مفهوم جرم مرتبطند از نظر دکتترین و نه از نظر رویه قضایی مشخص نیست و عدم یقین و تردید همچنان برآن حاکم است. ارتباط و غیرقابل تقسیم بودن عبارت از این است که بین یک جرم با جرم دیگر ما بین چند جرم چنان رابطه ای موجود باشد که وجود یکی بدون وجود دیگری یا وجود بعضی دیگر قابل تصور نباشد، یا اینکه وجود یکی نتیجه ی حتمی و لازم وجود دیگری باشد.

به موجب ماده ۲۰۳ قانون آئین دادرسی کیفری فرانسه جرائم درموارد زیر مرتبط شناخته می شوند:

الف- موقعی که این جرائم توسط چندین نفر متشکل در یک زمان یا در یک مکان واقع شده باشند، (ارتباط از نظر وحدت زمان و مکان). مثل غارت به هنگام شورش و نزاع دسته جمعی.

ب- موقعی که این جرائم توسط اشخاص مختلف حتی در زمانها و مکانهای مختلف، ولی با یک توافق قبلی آنان واقع شده باشند (ارتباط از نظر وجهت نقشه). مثل به جریان گذاشتن سکه ها یا اسکناس های تقلبی، دستبردزدن به اموال مردم توسط اعضاء یک باند در یک منطقه.

ج- موقعی که افرادی پاره ای از جرائم را برای فراهم نمودن موجبات ارتکاب پاره ای دیگر، یا برای تسهیل ارتکاب آنها، یا به منظور فراهم نمودن موجبات عدم مجازات جرائم ارتكابی قبلی مرتکب شوند، (ارتباط از نظر رابطه علت و معلولی). مثل جعل سند و استفاده از سند معجول توسط جاعل، هتک ضرر به منظور سرقت، سقط حمل و دفن جنین به قصد جلوگیری از کشف جرم،

د- موقعی که تمام یا قسمتی از اشیاء ربوده شده یا بدست آمده در نتیجه ارتکاب یک جنایت یا یک جنحه رامخفی نموده باشند، ارتباط از نظر اخفاء اشیاء و تملک ابتدایی). مثل اخفاء اشیاء مسروقه یا اشیاء بدست آمده از طریق قاچاق و امثال آن.

ج) تعدد جرم و جرم مرکب

جرائم کمی هستند که تحقق آنها مستلزم انجام چند عمل مادی مختلف یا چند جرم مختلف است و این قبیل جرائم را جرائم مرکب می نامند. بزه کلاهبرداری نمونه بارز آن است زیرا که تحقق آن مستلزم انجام دادن دو سری اعمال مادی است، استعمال اسم معجول، سمت معجول و مانورهای متقلبانه از یک طرف و تسلیم مال توسط اغفال شده اعم از سرمایه، اشیاء منقول، اوراق بهادار اسناد بانکی، مفاصا حساب یا قبوض پرداخت و امثال آن از طرف دیگر یا سرقت اتومبیل که هم مستلزم ربودن آن و هم مستلزم مورد استفاده قراردادن آن است. یا عمل منافی عفت به عنف یا سرقت توأم با آزار و شکنجه و امثال آن در یک چنین مواردی ملاحظه می شود که با آنکه رکن مادی این قبیل جرائم از اعمال مادی با طبیعت های مختلف تشکیل گردیده است ولی معهدا یک چنین جرمی را، خواه از نظر دکتترین و خواه از نظر رویه قضایی، جرم واحد محسوب می نمایند و نه جرائم متعدد. در تشخیص جرم مرکب یعنی موردی که مجموع چند عمل مجرمانه تشکیل بزه خاصی را بدهد، بین شعب دیوان عالی کشور و حتی در یک شعبه هم اختلاف نظر وجود داشته و گاهی دیده شده که یک شعبه آراء مختلفی صادر کرده است.

منابع مورد استفاده

- [۱] ولیدی، محمد صالح؛ بایسته‌های حقوق جزای عمومی، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۸۸، چ اول، ۴۱۹
- [۲] رایجیان اصلی، مهرداد؛ تحلیلی بر مقررات تعدد جرم و دشواری‌های آن، فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی، تابستان و پاییز ۱۳۸۲، شماره ۲۸ و ۲۹، ۱۰
- [۳] رایجیان اصلی، مهرداد؛ پیشین، ۱۶
- [۴] نظریه مشورتی ۷/۳۲۷ - ۶۳/۱/۱۸
- [۵] شامبیاتی، هوشنگ؛ حقوق جزای عمومی، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۹۲، چاپ دوم، جلد دوم
- [۶] گارو؛ مطالعات نظری و عملی در حقوق جزا، ترجمه سید ضیاء الدین نقابت، تهران، بنگاه مطبوعاتی ایران، ۱۳۴۸، جلد ۳، ۲۶۳ و ۲۶۴ و طاهری نسب، سید یزدالله؛ تعدد و تکرار جرم در حقوق جزا، تهران، دانشور، ۱۳۸۱، چاپ اول، ۵۵
- [۷] شامبیاتی، هوشنگ؛ پیشین
- [۸] توجهی، عبدالعلی؛ جزوه حقوق جزای اختصاص (مقطع کارشناسی ارشد)، قم، مرکز تخصصی حقوق و قضای اسلامی، ۱۳۸۹، ۴
- [۹] زراعت، عباس؛ قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، تهران، نشر ققنوس، ۱۳۸۸، چاپ سوم،
- [۱۰] شامبیاتی، هوشنگ؛ پیشین
- [۱۱] الهام، غلامحسین؛ مبانی فقهی و حقوقی تعدد جرم، تهران، نشر بشری، ۱۳۷۲، چاپ اول، ۱۵